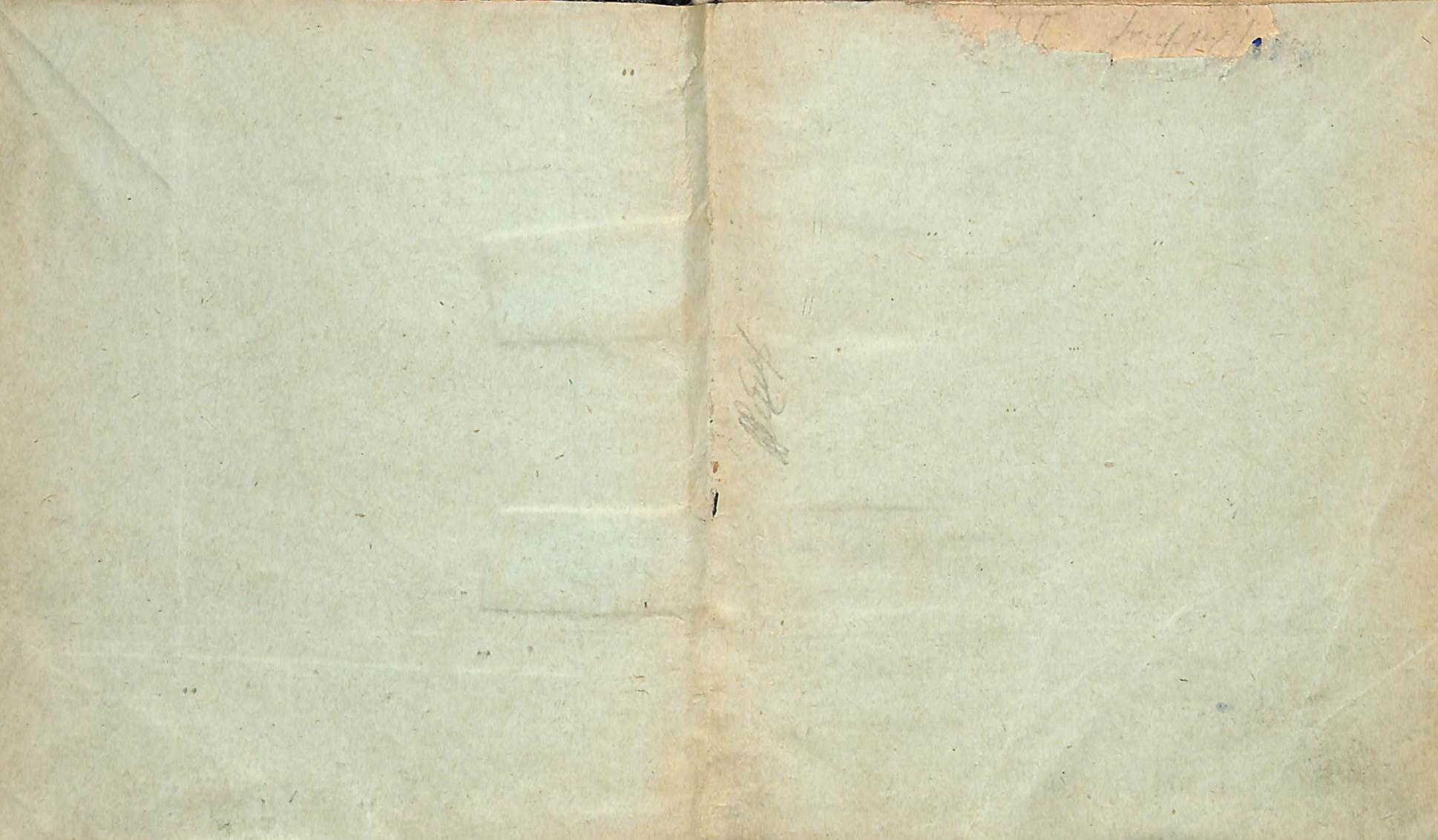

Անուպրոշ
Ճ/Ն/ԽԿԺ արգ/ԽԿԺ
1914թ.

84
8-85

«ԱՐՓԻ»-ի լաւեղում 1914 թ., № 1.

12 MAY 2006

19 NOV 2010

84

Ք-85

ԱԿ.

ԱՆՍՈՒ ՅԵՆՍ

18

ԼԻԼԻՏԻ ԱՂԶԻԿԸ

84
Ք-85

Թիֆլիս, Տպ. «Էսպերանտո» 1914.

4392-51

ԼԻԼԻՏԻ ԱՂՋԻԿ

Ես Փարիզից դուրս եկայ իրիկնամուտին և քաշուելով վագոնի անկիւնը, մնացի այնպէս: Երկար ու ձմեռային անմուռնչ գիշեր էր: Հասնելով Խ. ես ստիպուած եղայ առժամանակ սպառել այնտեղ, տաղտկալի և անցուկ ժամեր, մինչև որ կէս օրից յետոյ ինձ յաջողուեց տեղ բռնել մի գիւղացու սալակում, որը պէտք է տանէր Արտիգ: Ուղևորուեցինք: Ճանապարհի երկու կողմումն էլ լեռներն ալիքաձև բարձրանում, իջնում էին հովիտներում, որոնց ես առաջ տեսել էի Ժպտուն, պաժառափայլ արևի լոյսով ողողուած, իսկ այժմ նրանք ծածկուել էին ձիւնի թանձր սաւանով, ուր տեղ-տեղ միայն սևին էին տալիս խաղողի

գալարուն որթերը: Սայլորդս երբեմնապէս ծուլօրէն շտապեցնում էր պառաւած ձիերին, որոնք հե ի հե անցնում էին համատարած լուռթեան միջով, որ մի-մի անգամ խանգարւում էր թռչունների աղիողորմ ճիւղերով:

Բունն տաղտկութիւնից ստիպուած, ես սկսեցի մտքումս աղօթք մըմշակ. «Աստուած իմ ողորմած Տէր, փրկիր ինձ վհատումից, մի թող այնքան մոլորութիւններից յետոյ գործել մի յանցանք, որին թողութիւն չկայ»: Այդ ժամանակ ես տեսայ արևը, կարմիր և անձառագայթ, որպէս ցանած արիւնի ծանծաղուտներ, որ երկարացած դէպի հորիզոնը, յիշեցնում էին աստուածային զոհ խաչեալին. ես վերստին հոգուս մէջ զգացի յոյս: Եւ ակները շարունակում էին ճոճուալ ձեան վրայ: Սայլորդս վերջապէս մտրակով ցոյց տուեց ինձ. Արտիգի զանգակատունը, որ կորել էր թեթևօրէն շիկնուած մառախուղի մէջ:

— Լսեցէք, — ասաց նա, — դուք գնում էք քահանայի տոնը: Գիտէք, նա մեր կիւրեն է: *)

— Գիտեմ, ծանօթ եմ նրա գործունէութեան հետ. երբ ես աշակերտ էի, նա իմ ուսուցիչն էր:

— Նա գնանալմն է:

— Բարեկամ, պ. կիւրէ Սաֆրակը որքան գիտնական է, այնքան էլ բարեգործ:

— Մարդիկ են ասում: Նրանք դեռ ուրիշ բան էլ են պատմում:

— Ի՞նչ, բարեկամ:

— Թող ասեն ինչ ուզում են, իմ գործը չէ դա:

— Իսկապէս:

— Կան այն կարծիքի մարդիկ, որ ասում են, իբրև թէ պ. կիւրէն կախարդ է և որ հմայութիւններ անել գիտէ:

— Ի՞նչ յիմարութիւն:

*) Կիւրէ — գիւղական ծխատէր քահանայ:

— Ինչ վերաբերում է ինձ, ես ոչինչ չեմ ասում, բայց եթե կիւրէն կախարդ չէ և չի հմայում, ինչո՞ւ այն ժամանակ գրքեր է գրում:

Սայլակը կանգնեց քահանայի տան առաջ:

Ես թողեցի այդ ապուշին և գնալով ծառայի մօտ, նրա ուղեկցութեամբ բարձրացայ դահլիճ, որտեղ արդէն սեղան էր բացուած: Ես տեսայ կիւրէ Սաֆրակին և նկատեցի, որ երեք տարուայ ընթացքում, ինչ չէի տեսել նրան, շատ էր փոխուել: Նրա բարձր հասակը չորացել, չափազանց նիհարել էր, իսկ գոյգ աչքերը վառվում էին նրա վտիտ երեսին, երկար, մեծ քիթը կախուել էր նրա նուրբ շրթունքներին. ես ընկայ նրա գիրկը և աղաղակեցի լացի ձայնով:

— Հայր իմ, գալիս եմ ձեզ մօտ, որովհետեւ մեղանչել եմ: Հայր, իմ հին ուսուցիչ, խորունկ ու խորհուրդաւոր իմաստու-

թիւնն անարեկեց իմ միտքը և ինչպէս դուք հանգստացրիք հոգիս, մայրական քնքշութեամբ արտայայտեցիք ձեր զգացումը ազատեցէք դարձեալ ձեր զաւակին, որ կանգնած է անդունդի եզրին, փրկեցէք, իմ անզուգական բարեկամ, լուսաւորեցէք ինձ, իմ կեանքի միակ փարոս:

Նա զրկեց ինձ, ժպտաց թովիչ բարութեամբ, ասես յետ տուեց իմ անցեալ պատանեկութիւնը, և մի բայլ քաշուեց, կարծես նրա համար, որպէսզի աւելի լաւ դիտէ ինձ:

— Դէհ, ներիր, — ասաց նա քաղցրութեամբ, ինչպէս ընդունուած էր նրա ծննդավայրում: Կիւրէ Սաֆրակը բնիկ Գարոննի ափերից էր, հռչակաւոր գինու հայրենիքից, որ երևում էր նրա վեհանձն և ազնիւ հոգուց:

Փիլիսոփայական փայլուն դասախօսութիւնից յետոյ, որ նա կարդացել էր Բօրչոյում, Պուարէում և Փարիզում, վերա-

դարձել էր այս աղքատ ու ողորմելի տես-
քով գաւառը, ուր նա ծնունդ էր՝ ու կամե-
ցել մեռնիլ: Արտիգում ձեռնադրուելով
քահանայ, վեց տարուայ ընթացքում ձեռք
էր բերել ամենամեծ բարեպաշտի և բո-
լորովին բարձր գիտնականի հռչակ:

—Ներիր որդեակ իմ,—կրկնեց նա,
—դու որ գալուդ մասին նամակ գրե-
ցիր ինձ, շատ զգացուեցի, որովհետև այդ
ապացուցում էր որ չես մոռացել հին ու-
սուցչիդ:

Ես կամեցայ ընկնել նրա ոտները
«փրկեցէք, փրկեցէք ինձ» խօսքերով, բայց
նա արգելեց մի հրամայական և միևնոյն
ժամանակ մեղմ շարժումով:

—Առի,—խօսեց նա.—վաղը դու ինձ
կասես այն, ինչ կարող ես: Առայժմ տա-
քանանք: Յետոյ կձաշենք, քաղցած կլինես,
ես էլ եմ քաղցած, բայց շատ ցուրտ է:

Աղախինը դրեց սեղանի վրայ ապուրի
ամանը, որից սկսեց անուշահոտ գոլորշի

բարձրանալ. դա մի պառաւ կին էր, մա-
զերը հաւաքած սև մետաքսէ կտորի մէջ,
որի կնճռոտ դէմքի գեղազարմ հետքերը
զարմանալի խառնուրդ էին նրա զառամեալ
անկանոնութեան հետ: Ես դգացի, որ վը-
դովեցի այդ սուրբ բնակչի տան խաղաղու-
թիւնը, բայց վառարանում ճարձատող բո-
ցերի ուրախ տեսքը, որ առաջանում էին
խաղողի ճիւղերից, սպիտակ սփռոցը լըց-
ուած գինու բաժակներով և կերակրների
բոյրը հետզհետէ զուարթացրին հոգիս: Ու-
տելու ժամանակ ես համարեա մոռացայ,
որ գտնուում եմ հոգևորականի տանը ապա-
շխարութեամբ խրդճիս խայթոյցները հան-
գստացնելու համար: Կիւրէ Սաֆրակը յի-
շեցրեց ինձ մեր մտերմութեան անցեալ
այն ժամերը մի յարկի տակ, ուր նա փի-
լիսոփայութիւն էր աւանդում:

—Առի,—ասաց նա,—դու եղել ես իմ
լաւ աշակերտ: Քո կենդանի հասկացողու-
թիւնը միշտ գերազանցել է սուսուցիչիդ

խելքին և ահա դրա համար ես միանգամայն կապուեցի քեզ հետ: Ես սիրում եմ քրիստոնեաների խիզախութիւնը: Հաւատը երկչոտութեամբ չպէտք է լինի, այլ պէտք է արտայայտուել անզուսպ համարձակութեամբ: Արդի եկեղեցիները ոչխարներ ունեն միայն, որին առիւծներ են հարկաւոր: Ո՞վ կտայ մեզ եկեղեցու իսկական հայրեր ու կրթուած ժարդիկ, որոնք իրենց հայեացքով պարփակած լինեն ողջ գիտութիւնը:

— Պ. Սաֆրակ, մինչ այժմ դուք բոլոր հարցերին նայել էք այնքան համարձակ որչի կարելի ուրանալ: Ես յիշում եմ որ դուք ձեր հայեացքով վախեցնում էիք նոյնիսկ ձեր այն ընկերակիցներին, որոնք ծունկ խոնարած էին ձեր կեանքի սրբութեան առաջ: Դուք չվախեցաք նոր գիւտից և աշխարհի մեծամասնութեանը համաձայնեցրիք այդ բանի հետ:

Նրա աչքերն յանկարծ բորբոքուեցին:

— Ի՞նչ կասեն երկչոտ մարդիկ, կար-

դալով իմ գիրքը: Առի դու գիտես, որ ես բաւականին լաւ տիրապետում եմ եբրայեցերէն, արաբերէն ու պարսկերէն լեզուներին և Հնդկաստանի շատ բարբառներին: Քեզ նոյնպէս յայտնի է որ իմ ձեռագիրների հարուստ գրադարանը փոխադրել եմ այստեղ: Ես խորաթափանցօրէն ուսումնասիրել եմ Արեւելեան սկզբնական լեզուներն ու սովորոյթները, և Աստուծոյ օգնութեամբ այդ մեծ աշխատանքը չմնաց անարդիւնք: Վերջացնելով «Սկզբնաւորութիւն» գիրքս, իսկոյն սրբագրեցի, պահպանելով քահանայական մեկնումը, որովհետեւ կասկածում էի թէ անխուսափելի սպառնացող ջաղջախման ենթարկեն: Առի, Աստուծուն էլ հաճելի էր որ գիտութիւնն ու հաւատը վերջապէս միանային: Ես դուրս այն կարծիքի եմ, որ Աստուածաշունչը ներշնչում է Սուրբ Հոգին և քարոզում է միայն ճշմարտութիւն, բայց նա չի ասում բոլորին ճշմարտութիւն: Եւ ինչպէս կարող է այդ ա-

ներ, երբ դիտաւորեալ կերպով նա մեզ քաշում է դէպի հոգու յաւիտենական փրկութիւնը: Այս մեծ խնդրից դուրս, նրա համար ոչինչ գոյութիւն չունի: Խնդիրը թէ՛ պէտ հասարակ, բայց բարդ է: Նրա մէջ ծածկուած է անկումն ու փրկութիւնը և այն՝ աստուածային պատմութիւնն է մարդկութեանն, որ ամբողջ է ու սահմանափակ: Նրա մէջ այլևս ոչինչ չի մնացել հօր դահացումից բացի ապարդիւն հետաքրքրութիւնը, բայց չի կարելի թոյլ տալ երկարատեւ լռութիւն, որ Աստծոյ գիտութիւնը սխալ հասկանան: Ժամանակ է ասելու. «Ոչ, Աստուածաշունչը չի ստում, որովհետեւ բոլորը բացել է»: Ահա իսկական ճշմարտութիւնը: Երկրախօսութեան օգնութեամբ պատմական հնախօսութեան մէջ յիշատակում է որ սումերական ու խիտտերական, խալդական ու բաբելոնական նախնիներից թալմուտում մնացել է մի լեզբենդա, ես ևս հաստատում եմ նախնի մարդոց գո-

յութիւնը, որոնց մասին Ծննդոց գրքի հեղինակը ոչինչ չի ասում այն պատճառով, որովհետեւ չգիտէ նրանց գոյութիւնը Ադամի որ յարաբերութեան որդիներից է առաջ եկել: Կասեմ աւելին. ջանասիրութեամբ ուսումնասիրելով Ծննդոց գրքի առաջին գլուխը, գտայ երկու ընթացող կեանքների գոյութիւնը, մէկը միւսից առաջացած, որ զատուած երկար դարեր ապրում են երկրագնդի մի մասում, Ադամի և նրա յետնորդների պէս:

Նա մի վայրկեան կանգ առաւ և շարունակեց ցածր ձայնով՝ հանդիսաւոր ու խորին ակնածութեամբ:

—Ես—Մարսեալ Սաֆրակս, խոնարհ քահանայ և դոքտոր աստուածաբանութեան, հնագանդ, ինչպէս լոող երեխան, մեր սուրբ մայր եկեղեցու զօրութեամբ, լիավստահ հաստատում եմ, որ անպայման պէտք է ճանաչել մեր լուսաւորող հայր պապին ու նրա ժողովրդին և այն բոլորին, որոնք

ստեղծուած են Աստրծու կերպարանքով: Ադամն ունէր երկու կին, որոնցից երկրորդը — Եւան էր:

Այդ զարմանալի բանը ինձ շփոթեց և ես հետաքրքրուեցի, նոյն իսկ զարմանքով զգացի ինչ որ հրասթափոււմ, երբ կիւրէ Սաֆրալն արմունկ գնելով սեղանին, ասաց ինձ.

— Բաւական է դրա մասին: Երբեք կը կարդաս իմ գիրքը և կժանօթանաս բոլորի հետ: Ես իմ պարտքը կատարել և աշխատանքս ներկայացրել եմ արքեպիսկոպոսին՝ թոյլատրութիւն խնդրելու նրա բարձր գերապատուութիւնից: Ձեռագիրն այժմ արքեպիսկոպոսի մօտ է և ես ըոպէ՝ առ ըոպէ սպասում եմ պատասխանին, որը, ինչպէս կարծում եմ, կպսակուի յաջողութեամբ: Ճաշակիր սիրելի որդեակս մեր որթերի գինուց և ասա ինձ, կայ մի ուրիշ երկիր, որի հողը սրանից աւելի ագնիւ լինի իր յատկութեամբ:

Այդ ըոպէին մեր խօսակցութիւնն աւելի մտերմական բնոյթ ստացաւ և նա անցաւ ընդհանուր յիշողութեան:

— Այո գաւակս, — ասաց քահանան, — Դու իմ սիրելի աշակերտն էիր, Տէրն է թոյլ տալիս այդպիսի գերադասութիւն, երբ նա հիմնուած է լինում ճշմարիտ դատողութեան վրայ, իսկ ես շատ շուտ գտայ, որ քո մէջ կայ քրիստոնեայի և մարդու առհաւատչեան: Այդ չի նշանակում որ դու անթերի էիր, ոչ դու ջղային էիր, անհաստատակամ ու դիւրագրգիռ: Քո հոգում վառվում է մի աներևոյթ բոց և ես քո մէջ սիրում էի մեծ յուզմունքը, ինչպէս միւս աշակերտներին՝ հակառակ յատկութիւնները ես կապեցի Պօլեա դ' Էրվիէ միտքն ու սիրտն անսահման ամրութեամբ:

Այդ անուան վրայ ես շփոթուեցի գունատուեցի, աշխատելով զսպել սրտիս ներքին աղմուկը, և երբ փորձեցի պատասխանել, զգացի որ ոչ մի խօսք չեմ կարո-

դանում արտասանել: Քահանան չնկատեց իմ յուզմունքը:

—Որքան ես յիշում եմ, նա քո ամենալաւ ընկերն էր,— աւելացրեց նա,— դուք մնացիք մօտիկ բարեկամներ, այնպէս չէ: Գիտեմ, նա ընտրեց զիւանադիտական պաշտօն և պատմում են, որ այդ ասպարիզում փայլուն ապագայ է խոստանում: Յանկանում եմ որ նա աւելի ձեռնհաս լինի իր գործի մէջ, և դու էլ կունենաս մի իսկական ու անձնուէր ընկեր:

—Հայր իմ, ասացի ես մեծ զօրաբուլթեամբ, վաղը ձեզ հետ պէտք է խօսեմ Պօլեա դ' Էրվիէի և դարձեալ մի ուրիշի մասին:

Նա տուեց ինձ իր ձեռքը: Մենք բաժանուեցինք, և ես հեռացայ ինձ համար առանձին պատրաստուած սենեակը: Նիրհեցի. ինձ պատեց իտալական փանդամուշկի բուրմունքը, ես տեսայ ճաճանչապսակ Լոյսերի մէջ փողփողացող գեղեցիկ կանանց, որոնք պատել էին ինձ և յանկարծ գլխիս

վերև, ասես ամպերի միջից լսուեց մի ձայն, «Առի, դու կարծում ես, որ նրանց սիրում ես Աստծոյ մէջ, բայց Աստծուն ես սիրում նրանց մէջ»:

Հետեւեալ առաւօտ կիւրէ Սաֆրակին տեսայ գլխավերև կանգնած:

—Առի,—ասաց նա ինձ,—գնանք պատարագին, որ ասելու եմ քո զալու առթիւ: Ժամասացութիւնը վերջացնելով, պատրաստ կլինեմ լսելու այն, ինչ որ պէտք է ասես ինձ:

Եկեղեցին Արտիգում փոքրիկ տաճար է ռոմանական ոճով, շինուած է XII դարում: Սրանից քսան տարի առաջ նորոգուելով շինուեցաւ նաև զանգակատունը: Չնայած նա աղքատ է, սակայն նա աշխարհիս մէջ ունի իր առանձնայատուկ գեղեցկութիւնը:

Ես տրամադրուեցի մի քանի աղօթքներ ասելու: Քահանան դուրս գալով, միասին ուղևորուեցինք տուն: Այդտեղ մի

4392-51

քիչ կաթով նախաճաշելուց յետոյ, անցանք նրա սենեակը: Նա առաջարկեց ինձ նըստել, և ես նստեցի նրա կողքին, քարէ նստարանի վրայ, ուր քանդակուած էր խաչեալը: Նա նշան արաւ որ խօսեմ: Պատուհանից երևում էին տեղացող ձիւնի փաթիլները: Ես սկսեցի այսպէս.

—Հայր, ահա արդէն տասը տարի է, ինչ հեռանալով ձեզանից, մտել եմ կեանքի մէջ: Ես պահել եմ հաւատս, բայց աւանդ, ոչ մաքրութեամբ: Կարիք չկայ ձեզ պատմելու իմ ամբողջ կեանքը, որովհետեւ ծանօթ էք նրա հետ իմ հոգևոր պետ, իմ խղճի միակ ղեկավար: Ես կ'օտենամ միայն նըշանաւոր դէպքերին, որ ընդմիշտ անջինջ կ'մնան իմ կեանքի պատմութեան մէջ: Անցեալ տարի մեր ընտանիքը վճռեց ամուսնացնել ինձ, ես սիրով համաձայնուեցայ և նախօրօք ինձ համար ընտրած աղջիկը, որին ընտրել էին ծնողներս, շատ գեղեցիկ էր և դուր եկաւ ինձ, այնպէս որ ես պատ-

րաստ էի նրա հետ կապուելու: Առաջարկութիւնս ընդունուած էր: Մեզ նշանեցին: Բաղդաւոր խաղաղ ու ապահով կեանքս թունաւորուեց, երբ Կօստանդինոպօլսից վերադարձած Պօլեա դ' Էրվիից ստացայ մի նամակ, ուր նա խիստ ցանկութիւն էր յայտնում ինձ տեսնել: Ես շտապեցի նրա մօտ և յայտնեցի առաջիկայ հարսանիքի մասին. նա անկեղծօրէն շնորհաւորեց ինձ:

—Իմ վաղեմի ընկեր, —ասաց նա, — քո բաղդաւորութեան համար անչափ ուրախ եմ:

Ես առանց այլեայլութեան խնդրեցի, որ նա խաչեղբայր լինի և նա սիրով համաձայնուեց: Հարսանիքի օրը նշանակուած էր մայիսի 14-ին, իսկ նա իր պաշտօնատեղին պէտք է վերադառնար միայն յուլիսի մէկին:

—Աւելի լաւ, — բացականչեցի ես, — իսկ դու:

—Ես — կրկնեց նա միաժամանակ ու-

ըախ և տխուր ժպիտով,—ես շատ եմ փոխուել... ես կնօջ համար... խելքս կորցնում եմ: Առի, ես շատ բաղդաւոր եմ և կամ շատ անբաղդ: Ինչ կանուանես այն բաղդը, որ գնել ես վատ գործով: Ես դաւաճան եմ և հարուած հասցրի իսկական բարեկամին՝ մտերմին: Այնտեղ՝ Կ. պօլսում ես յափշտակեցի... կիւրէ Սաֆրակն ընդհատեց.—Որդեակ իմ, ասելիքիդ մէջ ուրիշների գայթակղութեանց մասին մի խօսիւր և ոչոքի անուն մի տար:

Ես խոստացայ հնազանդուել և շարունակեցի.

—Պօլը հազիւ էր այդ արտասանել, երբ նրա սենեակը մտաւ մի կին: Պարզ էր որ այդ նա էր, հագած էր երկար, երկնագոյն պէնուար, և ասես նա գտնուում էր իրենց տանը: Մի խօսքով նա ինձ վրայ խիստ տպաւորութիւն գործեց: Նա թուաց ինձ անընական: Զգում եմ, թէ այս արտայայտութիւնս ողբան մութ կերպով է

ասում մտքումս եղածը, բայց այդ կիմանաք իմ պատմութեան վերջը և աւելի հասկանալի կդառնայ: Նրա ոսկեփայլ կայծալից աչքերը, գեղեցիկ բերանը՝ մի նուրբ շերտ էր բանում նրա մորթու մէջ և ներդաշնակ գոյներով կերտուած մարմինը օդային թերևութիւն էր տալիս կոկիկ քայլուածքներին, մի խօսքով այդ վառվռուն էակը մի ինչ-որ անսովոր փոփոխութիւն առաջացրեց իմ մէջ: Նա իմ աչքին թէ ցածր և թէ բարձր կին էր: Այն ըոպէին, հէնց որ ես նրան տեսայ, հոգիս փոթորկուեց ինչ-որ բուն զգացմունքով:

Նկատեցի որ նրա մտնելուն պէս, Պօլը կնճռեց յօնքերը, բայց ճիգ գործելով, աշխատեց ժպտալ:

—Լէյիլա, ներկայացնում եմ ձեզ իմ մտերիմ ընկերոջը:

Լէյիլան պատասխանեց.

—Ես ճանաչում եմ պարոն Առիին: Այդ խօսքը շատ տարօրինակ էր, այն-

պէս որ մենք չէինք սպասում. ձայնի տոնը նոյնպէս տարօրինակ էր:

— Իմ ընկեր Առին ամուսնանում է չորս շաբաթից յետոյ— ասաց Պօլը:

Լէյլիան նայեց ինձ և նրա ոսկեփայլ աչքերը կարծես ասում էին ինչ:

Ես դուրս եկայ շատ յուզուած. ընկերս նոյնիսկ չկամեցաւ ինձ պահել այնտեղ: Ամբողջ օր աննպատակ փողոցներում թափառելով, սրտիս մէջ զգում էի դատարկութիւն ու թախիժ: Երեկոյեան պատահեց մի դէպք: Ծաղիկների խանութի առաջից անցնելով, յիշեցի նշանածիս ու ներս մըտնելով գնեցի մի փոքրիկ եղրեանու ծաղիկ և հազիւ ձեռքս առած դուրս էի եկել, երբ մի փոքրիկ ձեռք խլեց այն ինձանից, ես յետ դառայ ու տեսայ Լէյլիային յետ քաշուած ծիծաղելիս: Նա հագել էր կարճ, մոխրագոյն շրջագգեստ, նոյնպիսի ժակետ և փոքրիկ, կլոր գլխարկ: Ես ուզեցի ասել, որ այդ Փարիզեան զբօսանքի զգեստը բո-

լորովին չի սազում նրա հիասքանչ գեղեցկութեան, և աւելի լաւ կլինի եթէ ուրիշը հագնի: Դիտելով նրան, զգացի որ սիրում եմ անշէջ սիրով: Կամեցայ միանալ, բայց նա անյայտացաւ կառքերի և անց ու դարձ անող մարդկանց մէջ:

Այդ րոպէից աւելի ես չապրեցի: Մի քանի անգամ այցելելով Պօլին, այլևս այնտեղ Լէյլիային չտեսայ: Նա ընկերաբար ընդունում էր ինձ, բայց երբեք չէր խօսում նրա մասին: Մենք իրար ոչինչ չէինք ասում և ես միշտ տրամուլթեամբ թողնում էի նրան: Վերջին անգամ գնալով, սպասաւորն ասաց ինձ որ, «Պարոնը տանը չէ»: Բայց իսկոյն աւելացրեց «Գուցէ դուք օրիորդին էք կամենում տեսնել»:— Ես պատասխանեցի այն: Հայր իմ, այդ խօսքը, այդ կարճիկ խօսքը, որ այնքան արիւն—արցունքի պատճառ դառաւ, հնարաւոր է արդեօք քաւել: Ես գնացի: Նրան տեսայ հիւրասենեակում բազկաթոռի վրայ

կիսով չափ պառկած, դեղին, ոսկեգոյն շորերով, որի տակից երևում էին նրա ոտները: Ես տեսայ նրան... ո՛չ, նրան այլևս չ'տեսայ: Կոկորդս յանկարծ բռնուեց ու չրկարողացայ խօսել: Նրա անուշ բուրմունքն արբեցրեց ինձ կրքով ու ցանկութեամբ և արևելքի քաղցրութիւններով բորբոքուեց ողջ էութիւնս: Նա թուաց ինձ ոչ հասարակ հողեղէն, որ չունէր ոչ մի մարդկային արտայայտութիւն բարւոյ ու չարի. բացի քաղցր բաւականութիւնից ու հեշտասիրութիւնից, բոլորն աստուածային էին: Անկասկած նա նկատեց իմ յուզմունքը, որովհետև հարցրեց ինձ աւելի պարզ ձայնով, քան վտակների խոխոջալը անտառում.

— Ի՞նչ է պատահել ձեզ:

Ես ընկայ նրա ոտներն ու գոչեցի արցունքի միջից.

— Ես խենթի պէս սիրո՞ւմ եմ ձեզ:

Նա բացեց իր գիրկը և պարզասիրտ

ու հեշտասէր աչքերով մի հայեացք գցելով ասաց ինձ.

— Ինչո՞ւ դուք այդ ինձ վաղուց չէիք ասում, իմ բարեկամ:

Ի՞նչ անուն տալ այդ ժամին: Ես գիրկս քաշեցի Լէյլիային և թուաց, որ մենք տարւում ենք երկնքի վրայով, հաւասար Աստծուն. զգում էի թէ ամբողջ աշխարհն էր գեղեցիկ ու ներդաշնակ, աստղերն ու ծաղիկները, երգող գետն անտառում և ծովը կապոյտ՝ իմ գրկումն են: Եւ ես փարւում էի նրանց անվերջ համբոյրներով:

Դրա վրայ կիւրէ Սաֆրակը, որ լսում էր մինչև վերջին ըոպէն նկատելի անհամբերութեամբ, վերկացաւ տեղից և մօտենալով վառարանին տաքանալու համար կապալի փէշերը մինչև ծունկերը քաշելով, խստութեամբ ու զսպուած արհամարհանքով նկատեց.

— Դու, թշուառ աստուածահայհոյիչ՝ փոխանակ զղջալու, առանձին հպարտու-

Թեամբ պատմելով ուզում ես բաւականութիւն զգալ: Ես ալեւս քեզ չեմ լսում:

Այդ խօսքերից ես արտասուեցի և նրանից ներողութիւն խնդրեցի: Տեսնելով որ զղջում եմ անկեղծօրէն, նա թոյլ տուեց ինձ խոստովանանքս շարունակելու:

Ես շարունակեցի պատմութիւնս, աշխատելով կարելոյն չափ կրճատել:

— Հայր իմ, ես թողեցի Լէյիլային ի զղջումով, բայց միւս օրը նա յայտնուեց ինձ մօտ և այդ օրուանից սկսուեց կեանքիս վայելքի ծանր խռովութիւնը: Ես խանդով նայեցի Պօլի վրայ, որին ես խաբել ու անողորմաբար մորմոքել էի: Զկայ աւելի քան վատ զգացմունք, քան խանդը: Լէյիլան նոյնիսկ չէր արժանացնում ինձ իր կեղծ սիրոյն, որպէսզի թեթեւացնէր իմ տանջանքը: Նրա բարձր այդ ժամանակ անհասկանալի էր. դրա մասին չեմ խօսելու, որովհետեւ կվիրաւորեմ ձեր քահանայական զգացմունքը, այլ կասեմ միայն, որ Լէյի-

լան թւում էր հեռու այն սիրուց, որ նուիրել էր ինձ: Թէպէտ նա ինձ վրայ թափել էր իր հոգու թոյնը, բայց ես անկարող էի առանց նրան ապրել և վախենում էի կորցնել նրան: Լէյիլան բոլորովին զրկուած էր այն բանից, որին մենք անուանում ենք ընդոյշական զգացմունք: Դրանով չէր կարելի ասել, որ նա չար էր ու անգութ, ընդհակառակը, նա հեզ ու շատ ողորմած էր: Նրան խենթ անուանել չէր կարելի, որովհետեւ նրա զիտակցութիւնն ուրիշ կարգի էր պատկանում: Սօսում էր սակաւ և մերժում էր պատասխանել այն հարցերին, որ անցեալին էին վերաբերում: Նա չգիտէր այն, ինչ մենք գիտենք, և ընդհակառակը, նա շատ բան գիտէր, որ մեզնից անյայտ է: Դաստիարակուելով Արեւելքում, նա ծանօթ էր բոլոր հնդկական ու պարսկական լեզենդաներին, որ ինձ պատմում էր շարունակ և միակերպ ձայնով: Նա պատմում էր աշխարհաստեղծութեան լուսազարդ ար-

շալոյսի մասին, որպէս մի պարանի, որի համար մի անգամ իրեն ասացի. նա պատասխանեց խորհրդաւոր կերպով:

— Ես հասակաւոր եմ: Այդ ճիշտէ:

Կիւրէ Սաֆրակը դեռ կանգնած էր վառարանի առաջ մի քիչ դէպի առաջ ծռուած և մեխուած ուշադրութեամբ լսում ինձ:

— Շարունակիր, — արտասանեց նա:

— Մի քանի անգամ, հայր իմ, ես Լէյիլային հարցրի նրա կրօնի մասին: Նա պատասխանեց որ ինքը կրօն չունի և կարիք էլ չի զգում, որ իր քոյրն ու մայրը Աստծոյ աղջիկներն էին, բայց դարձեալ կապուած չէին նրա հետ ոչ մի պաշտամունքով: Նա իր վզին կրում էր մի մեղալիօն, որի մէջ կար հասարակ հող մի պտղունց որ իր ասելով նա պահում էր այն իր մօրը սիրուց:

Հազիւ էի այդ խօսքերն արտասանել, երբ կիւրէ Սաֆրակը գունատ ու դողդոջ

ցատկեց իր տեղում, և բռնելով թևս, ինձ վրայ յենուած աղաղակեց.

— Նա ճիշտ է ասել: Ես գիտեմ, գիտեմ այժմ թէ ով է նա եղել: Առի, բնագղը քեզ չի խաբել: Սակայն շարունակիր. շարունակիր, խնդրում եմ քեզ:

— Հայր իմ, ես իմ պատմութիւնը վերջացրի: Ափսոս: Լէյիլայի սիրուց ես թողի նշանածիս և դաւաճանեցի ամենալաւ ընկերին: Ես անպատուեցի Աստուծուն: Պօլը լսելով Լէյիլայի դաւաճանութիւնը, սպառնաց նրան սպանել, բայց նէ հեղութեամբ պատասխանում էր նրան.

— Փորձեցէք, բարեկամս: Ես մեռնել ուզում եմ, բայց չեմ կարողանում:

— Վեց ամսուայ ընթացքում անձնատուր լինելով ինձ, մի առաւօտ նա յայտնեց, որ վերադառնում է Պարսկաստան և որ մենք այլևս չենք տեսնելու միմեանց: Ես լաց եղայ, բողոքեցի և ասացի, որ,

դու երբէք չես սիրել ինձ,—բայց նա պատասխանեց քնքշօրէն.

—Ոչ, բարեկամս: Ոչ մի կին ձեզ սիրած չի լինի այնքան, որքան ես եմ սիրել, և ոչ ոք այն բաւականութիւնը տուած չի լինի ձեզ, որ ես եմ պատճառել: Դուք դարձեալ երախտապարտ պէտք է լինէք ինձ: Մնաք բարեաւ:

Երկու օր բթացած ու խելագարի պէս մնացի, յետոյ զգալով, որ իմ հոգու փրկութիւնը ձեզ մօտ կարող եմ գտնել, եկայ այստեղ: Դէհ, մաքրեցէք, ախտահանեցէք ու զօրացրէք սիրտս՝ հայր: Ես դարձեալ սիրում եմ նրան:

Ես լռեցի: Կիւրէ Սաֆրակը սկսեց մըտածել, ապա ազատելով իր գլուխը ձեռքերից, ընդհատեց լռութիւնը:

—Որդեակ իմ, քո պատմութիւնը հաստատում է իմ մեծ գիւտը: Լսիր ինձ: Մենք այժմ ապրում ենք հրաշքների մէջ, ինչպէս Աստծոյ ստեղծուած նախամարդիկը:

Լաւ լսիր, Ադամը, ինչպէս ասացի, ունէր երկու կին, որոնցից առաջինին Աստուածաշունչը չի յիշատակում, բայց նրա գոյութիւնը մեզ յայտնի է Թալմուդից, նրան անուանում էին Լիլիտ. նա Ադամի կողքից չէր ստեղծուած, այլ կարմիր կաւից, որից և Ադամն էր առաջ եկել և միատեսակ մի ծնունդ չէր ու կամաւոր կերպով հեռացաւ Ադամից գնաց այն երկիրը, որտեղ ապրում էին պարսիկները՝ այնտեղ, ուր տարիներ շարունակ ապրում էին նախա-ադամ-որդիք, որոնք աւելի իմաստուն էին քան սովորական մարդիկ: Այդպիսով նա մասնակից չէր մեր նախածնողի անկման պատճառներին և նախնական մեղքից հասած չարիքները չախտոտեցին նրան:

Ուրեմն և նա խոյս տուեց Եւային և նրա սեռունդին հասած անէծքից: Նա չի մեռնում և չի տանջւում, նա հոգի չունի, որին ազատելու կարիք զգացուէր, ուստի և նա ոչ լաւ և ոչ վատ վարուել չի կարող: Ինչ

էլ անելու լինի նա, այնուամենայնիւ նա չգիտէ չարն ու բարին: Նրա աղջիկները, որոնք ծագում են խորհրդաւոր ամուսնութիւնից, անմահ են ինչպէս նա, և դարձեալ ազատ են և չեն կարող ոչ բարի գործել և ոչ էլ մեղանշել Աստուծոյ դէմ: Ահա, գաւազս, հիմա ես գիտեմ, որ քո հոգու անկման մէջ յանցաւոր է կինը—Լէյլիան, որ Լիլիաի աղջիկն է: Աղօթիր: Վաղը կ'ընդունեմ քո խոստովանանքը:

Մի րոպէ նա մնաց մտազբաղ, ապա գրպանից մի ինչ-որ թուղթ հանելով, շարունակեց.

—Այս գիշեր, երբ մենք բաժանուցանք, ձեան պատճառով ուշացած նամակաբեւերը յանձնեց ինձ մի անհաճոյ նամակ. Տեղապահի մեծ փոխանորդն ինձ գրում է, որ իմ գիրքը վատ տպաւորութիւն է թողել խոովել վեհափառի կուսակրօնական խաղաղութիւնը: Այդ հեղինակութիւնը (աւելացնում է նա), լիքն է յանդուգն մտքերով

ու ենթադրութիւններով, որ կշտամբում է աստուածբանութեանը: Սակայն նա չի կարողանում հաստատել իր այդ յերկրանքները: Ահա թէ ինչ է ինձ գրում: Բայց ես կամեմ բոլորը արքեպիսկոպոսին, կապացուցեմ որ Լիլիա գոյութիւն ունի և ես չեմ ստում: Ես խնդրեցի կիւրէ Սաֆրակին դարձեալ մի քանի խօսք լսելու:

—Լէյլիան, հայր իմ, իր հրաժեշտի ժամանակ մօտս թողեց կիպաւիսի մի տերեւ, որի վրայ սուր դանակով փորուած են ինձ անհասկանալի տառեր: Ահա այս թաւիսման է այդ:

Կիւրէ Սաֆրակը վերցրեց ուշադրութեամբ նայեց և ապա ասաց.

—Սա գրուած է հին-պարսկական լեզուով և թարգմանւում է այսպէս.

ԼԻԼԻՏԻ ԱՂՋԻԿ ԼԵՅԻԼԱՅԻ ԱՂՕԹՔԸ

«Տէր, խոստացիր ինձ մահ, որպէսզի «ես կարողանամ կեանքով հրճուել: Տէր, «տուր ինձ հնարաւորութիւն զղջալու, որ «պէսզի ես ճանաչեմ բաղդը: Տէր, հաւա- «սարացրու ինձ Եւայի աղջիկներին»:

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆՈԹԻԻՒՆ

Հնախօս պ. Մազիւրը վերջապէս ստանալով ակադեմիայի նշանը՝ ներողամիտ մեղմութեամբ էր նայում կառավարութեան վրայ: Եւ որովհետեւ նա միշտ ստիպուած էր բարկանալ ուստի այժմ իր բարկութիւնն ուղղեց դէպի կղերականութիւնը և երևան էր հանում եպիսկոպոսների դաւաճանական ձգտումները: Մի անգամ նա պատահելով պ. Բերթերէին ս. էսկուտերա հրապարակում՝ նախազգուշացրեց կղերականներից սպասուող վտանգի համար:

—Հոգևորականները անկարող եղան տապալել հասարակապետութիւնը, ասաց նա, այժմ նրանք ցանկանում են տիրանալ նրան:

—Բոլոր կուսակցութիւնների պատուասիրութիւնը, պատասխանեց Բերթերէն, դէպի այդ է ուղղուած, մեր դեմոկրատիական հիմնարկութիւնների բնական հետևանքը

դրա մէջ է, որովհետեւ դեմոկրատիան իսկապէս կուսակցական կռուի մէջ է պարփակուած և ինքը՝ ժողովուրդը բաժանուած է զգացմունքներով ու շահերով:

—Սակայն, վրայ բերեց Մազիւրը. բոլորովին անթոյլատրելի է այն, որ կղերականները ազատութեան դիմակներ են հագնում, որպէսզի խաբեն ընտրեալներին: Բերթերէն պատասխանեց.

—Այն բոլոր կուսակցութիւնները, որոնք կառավարութեան կազմից դուրս են մնացած, դէպի ազատութիւն են կոչ կարդում, որովհետեւ վերջինս ոյժ է տալիս օպպօզիցիային և թուլացնում իշխանութեան, ուստի այն կուսակցութիւններն էլ, որոնք պետական կազմի մէջ են, աշխատում են որքան կարելի է, կարճել այդ ազատութիւնը: Եւ նա ժողովրդին նախապատուութիւն տուած լինելու համար հրատարակում է տիրանական օրէնքներ, քանի որ չ'կան այնպիսի օրէնքներ, որոնք կարողանային ա-

պահովել ազատութիւնը ժողովրդի գերիշխանութեան պահանջներից: Դէմոկրատիական բռնակալութիւնը տեսականապէս ոչ մի սահման չունի. և իսկապէս, միայն ներկայ ժամանակին նայելով՝ ես կխոստովանեմ, որ նա բաւականին չնչին է:

Մեզ տուին «Սնպէտք օրէնքներ» (Les lois scélérates), որոնք չեն գործադրուում:

— Պարոն Բերժերէ, ասաց հնախօսը, ուղիւմ էք բարի խորհուրդ լսել, դուք չէ՞ որ հասարակապետական էք. միք յարձակուի ձեր բարեկամների վրայ. եթէ մենք չըզգուշանանք, նորից կընկնենք հոգևորականների իշխանութեան տակ: Յետադիմութիւնը հսկայական քայլերով յառաջադիմում է, ինչպէս Նապօլէօնը ասել է. «Սպիտակները միշտ սպիտակ են, իսկ կապոյտներն էլ միշտ կապոյտ»: Դուք, պարոն Բերժերէ «կապոյտ» էք: Կղերական կուսակցութիւնը ձեզ չի ներիւ, որ դուք ժանձ

դ՝ Արքին կեղծաւոր անուանեցիք (հէնց ինձ համար էլ դժուար է ձեզ ներել, քանի որ ժաննա Դ՝ Արքը և Դանտօն իմ աստուածներն են): Դուք ազատամիտ մարդ էք, պաշտպանեցէք մեզ հետ քաղաքացիներին, միանանք, միայն միացուի՞ր կըտայ մեզ յաղթելու ոյժ. բարձրագոյն շահերն են մեզ կանչում կղերականութեան հետ կռուելու:

— Կուսակցական շահերը ես աւելի դժբա մէջ եմ տեսնում, պատասխանեց Բերժերէն, եթէ ես ստիպուած լինէի կուսակցութեան մէջ մտնել, այն ժամանակ ես անսլալման կըմիանայի ձեզ, որին կարող կլինէի ծառայել առանց կեղծիքի: Բայց բարեբախտաբար ես այդպիսի ծայրահեղութիւնների մէջ չեմ գտնուում և բոլորովին տրամադրուած չեմ կարճել իմ խելքը և քաղաքագիտական բաժանմունք մտնել: Ճիշտն ասած, ես անտարբեր եմ վերաբերուում դէպի ձեր վիճաբանութիւնները, որովհետև տեսնում եմ նրանց անօգուտ լի-

ները: Այն ամենը, որ ձեզ բաժանում է կղերականութիւնից, իսկապէս, շատ աննշան է: Եթէ նրանք խլէին ձեզնից իշխանութիւնը, միւսնոյն է, անձնական գոյութեան պայմանները դրանից չէին փոխուի, իսկ պետութեան մէջ միակ նշանաւոր բանը անձնական գոյութեանը պաշտպանելն է: Կարծիքներ ոչ այլ ինչ են, եթէ ոչ բառախաղը: Ձեզ բաժանում են կղերականութիւնից միայն կարծիքները: Դուք չունէք սեփական բարոյականութիւն, որը կարողանայիք հակադնել նրանց բարոյականութեանը, այն պատճառով միայն, որ Ֆրանսիայում գոյութիւն չունեն միացած դրութեամբ կրօնական և միւս կողմից քաղաքացիական բարոյականութիւնները և որոնք կարծում են, որ դա կայ, նրանք արտաքինով մոլորուած են: Ես այս բոլորիս դա կը բացատրեմ ձեզ համառօտակի:

Ամեն ժամանակ լինում են առօրեայ կեանքին վերաբերող այնպիսի դէպքեր, ո-

րոնք որոշում են մարդկանց ընդհանուր մտածողութեան եղանակը: Մեր բարոյական հասկացողութիւնները մտածմունքից չեն բղխում, այլ բղխում են սովորութիւններից: Եւ որովհետեւ այդ հասկացողութիւնների իւրացման հետ կապուած են պատուազատումները, իսկ նրանց մերժումից էլ ամօթ ու խայտառակութիւն, ուստի ոչ ոք չի համարձակւում նրանց ենթարկել բացարձակ վերաքննութեան: Նրանք ճանաչւում են հասարակութիւնից առանց ստուգելու և անկախ կրօնական համոզումներից ու փիլիսոփական հայեացքներից, և պահանջում են ոչ պակաս հաստատականութեամբ այնպիսիներից, որոնք մտնում են այդ կեանքի մէջ, այնպէս և նրանցից, որոնք իրանց վարմունքները չեն հպատակեցնում նրանց: Վիճում են միայն բարդացած հասկացողութիւնների առաջացման մասին:

Միւսնոյն ժամանակ, ինչպէս իրենց ազատամիտ յորջորջող մարդիկ կարծում են,

որ իրենց վարձուներէրի կանոնները գրա-
նում են բնութեան մէջ և կամ պատուախըն-
դիր մարդիկ էլ դաւանանքից կանոններ են
ստեղծում, որով իրանք ղեկավարում են,
պէտք է նկատել, որ թէ մէկի և թէ միւ-
սի ստեղծած կանոնները միատեսակ են՝
գուգադիպութիւններ են փոքրիկ տարբե-
րութիւններով. և այս լինում է ոչ այն
պատճառով, որպէսզի նրանք լինէին հան-
րային և միեկնոյն ժամանակ աստուածային
ու բնութեան օրէնքներով, ինչպէս պնդում
են առհասարակ, այլ ընդհակառակը, նրանք
ժամանակին և տեղին համապատասխան են,
որովհետեւ նրանք առաջանում են նոյն սո-
վորութիւններից ու միեկնոյն նախապաշար-
մունքներից: Բոլոր ժամանակաշրջաններում
գոյութիւն ունի տիրապետող բարոյակա-
նութիւնը, որը չի բղխում ոչ դաւանանքից
և ոչ փիլիսոփայութիւնից, այլ ստեղծում
է սովորութեամբ, միակ ուժով, որ ընդու-
նակ է մարդկանց միացնել մի զգացմուն-

քով, որովհետեւ այն բոլորը, որը ստեղծում
են դատողութիւնները՝ մարդկանց բաժա-
նում են, իսկ մարդկութիւնն էլ գոյութիւն
ունի միայն նրա համար, որ չգատէ այն
բանի մասին, ինչ որ կարեւոր է նրա կեան-
քին: Բարոյականութիւնը իշխում է այն բո-
լոր հաւատալիքների վրայ, որոնք գոյութիւն
ունեն, մինչդեռ նրան երբէք չեն դատում:

Եւ որովհետեւ բարոյականութիւնը հա-
տարակութեան նախապաշարմունքների հիմ-
նաքարն է, ուստի և միեկնոյն ժամանակ
չեն կարող գոյութիւն ունենալ երկու հա-
կառակ, միաժամանակ և միեկնոյն ստեղծւած
բանող բարոյականութիւններ: Ես այս բանը
շատ փաստերով կարող եմ բացատրել,
բայց ամենից աչքի ընկնողը Յուլիանոս
կայսեր օրինակն է, որի հեղինակութիւն-
ները ես մօտ օրերս մասամբ ուսումնասի-
րեցի: Այն Յուլիանոսը, որ իր աստուած-
ների համար այնքան պատերազմներ մղեց,
այն Յուլիանոսը, որ արեւին էր երկրպա-

գում, զուտ քրիստոնէական համոզմունքներ էր դաւանում, նա զգուշ էր մարմնական բաւականութիւններից, յարգում էր պատի նշանակութիւնը, որով մարդս աստուածութեան հետ կապ է հաստատում: Նրանց նման նա ընդունում էր մեղայ կանչելը, հաւատում էր մեղքերի քաւութեան, ստիպում էր ծէսերը կատարել, հաւատում էր մաքրութեան բուռն ցանկութեան, մերժման և աստուածային սիրոյ:

Վերջապէս նրա նոր-կռապաշտութիւնը բարոյական տեսակէտից նման էր նորատի քրիստոնէութեան, ինչպէս եղբայրը եղբօր ինչ կայ այստեղ զարմանալի: Երկու դաւանութիւնները երկուորեակներ էին ծրնուած հոռմից և Արևելքից. նրանք երկուսն էլ համապատասխան էին մարդկային սովորութեանց ասիական և լատինական աշխարհների միենոյն բնազդներին: Նրանց հոգիները միատեսակ էին և տարբերում էին միայն անունով ու լեզուով. ահա

այդ տարբերութիւնը բաւական էր, որ նրանց դարձնէր իրար մահացու թշնամիներ: Մարդիկ աւելի յաճախ թշնամանում են խօսքի համար, նրանք աւելի հաճոյքով են սպանում ու սպանւում խօսքի համար: Պատմաբանները յուզուած հարցնում են հէնց իրենց թէ ի՞նչ առաջ կըգար սկզբնական քաղաքակրթութիւնից, եթէ փիլիսոփայ-կայսրը յաղթելով, իր զգուշութեամբ ու անփոփոխութեամբ ուժեղացնէր Գալէլիացուն: Թեթեւ բան չէ պատմութիւն փոխելը: Ներկայ դէպքում բաւականին պարզ երևում է որ Յուլիանոսի օրով բազմաստուածութիւնը մօտենալով մասամբ միաստուածութեան գաղափարին ժամանակի ընթացքում նոր ուղղութիւն ստացաւ և քրիստոնէութեան յատուկ կեդրարանք ընդունեց: Նայեցէք մեծ յեղափոխականներին և ասացէք, կա՞յ արդեօք նրանց մէջ գոնէ մէկը, որ աչքի ընկնէր բարոյական ինքնորոշութեամբ: Բօրէսպիէրը իրեն դաստի-

արակող հոգևորականների մասին լաւ գաղափար էր կազմել: Դուք ազատամիտ մարդ էք պ. Մազիւր և կարծում էք, որ մեր մտլորակի վրայ մարդիկ պէտքէ որոնեն ամենամեծ բաղդաւորութիւնը: Կաթողիկ Պ. դ' Տերմոնդը հաւատացած է, որ մենք այստեղ՝ երկրի վրայ գտնւում ենք քաւութեան համար, որպէսզի չարչարանքի միջոցով ձեռք բերենք յաւիտեանական կեանք: Եւ չընայած ձեր սկզբունքների հակասութեանը, համարեա երկուսդ էլ միեւնոյն բարոյականութիւնն ունէք, որովհետեւ բարոյականութիւնը հիմնական տեսակէտից անկախ է:

— Դուք ծիծաղում էք ամբողջ աշխարհի վրայ, ասաց Մազիւրը, և իմ մէջ արթնացնում էք այնպիսի ցանկութիւն, որ ես ինչպէս մի խանութպան հայհոյեմ: Կրօնական գաղափարները, թէկուզ ինքը սատանան նստած լինի նրանց մէջ՝ որոշ չափ ու սահման ունեն, բարոյական հասկացողութիւնների ձեռք բերելու համար ոչ մի

անուշադրութեան և առանձին ճիգերի կարիք չկայ: Հետեապէս ես կարող եմ պնդել, որ կայ քրիստոնէական բարոյականութիւն և որ ես նրան դատապարտում եմ:

— Բայց, սիրելի մարդ, — վրայ բերեց հեզութեամբ համալսարանի դասախօսը, — որքան երկիր ու ժամանակաշրջաններ կան, որոնց միջով անց է կացել քրիստոնէութիւնը, այնքան էլ քրիստոնէական բարոյականութիւններ գոյութիւն ունին: Դաւանանքները միշտ այն գոյն են ստանում, որտեղով անց են կենում, ինչպէս այդ լինում է քամիլիոնների հետ: Բարոյականութիւնը բոլոր սերունդների համար մէկ է և նա է նրանց միացնում, ինչպէս նաև փոխում է բարքերի ու սովորոյթների հետ համահաւասար ու այնպէս է երևում, ինչպէս լոյսի ստուէրը պատի վրայ մեծացած դրութեամբ ընկնելիս: Այդպիսով այժմեան կաթողիկները բարոյականութիւնը, որը այնքան դաղում է ձեզ, շատ նման է ձեր սեպ-

հական բարոյականութեանը, և ընդհակառակը, աչքի ընկելով տարբերում է նրանից, որը օրինակ՝ յատուկ էր կաթոլիկին Լիգայի ժամանակ. ես այլևս չեմ խօսում առաքելների ժամանակակից բրիստոնեաների մասին: Ամենամանրակրկիտ քննութեան ժամանակ նրանք պ. Տերմօնդրէին կերևային չափազանց տարօրինակ: Եղէք արդարացի և հնար եղածի չափով մըտածեցէք թէ ինչո՞վ է ձեր ազատամիտ մարդկանց բարոյականութիւնը տարբերում այժմեան ազնիւ ժողովրդի բարոյականութիւնից, որը գնում է պատարագի: Նա դաւանում և ընդունում է քաւութիւնը, այնպէս, ինչպէս դուք, երբ ձեր հոգեւորականները այն գիտութիւնը մեկնում են ապշեցուցիչ փաստերով: Նա հաւատում է չարչարանքի ողորմածութեանը, որը հաճելի է Աստծուն. բայց տեսել՝ էք արդեօք. որ այդ հաւատացեալները նստէին մեխերի վրայ: Դուք յայտարարեցիք դաւանութեան ազատութիւն,

նրանք ամուսնացան հրէուհիւների հետ և նրանք իրենց սկեսուրներին այրելու չեն գատապարտում: Արդեօք ունի՞ք դուք հակացողութիւններ սեռերի միացման համար. ամուսնութեան, ընտանիքի մասին, որոնց հետ նրանք համաձայն չլինէին միայն այն տարբերութեամբ, որ դուք թոյլ էք տալիս ապահարզան, բայց այդ էլ խորհուրդ չէք տալիս: Նրանք կարծում են, որ կին ցանկանալով դու քեզ դժբաղդացնում ես: Սակայն մի՞թէ նրանց կանայքը աւելի՞ քիչ են բաց անում իրանց թեւերն ու կրծքերը ճաշի ու երեկոյթների ժամանակ, քան ձերոնք: Մի՞թէ նրանց հագուստները քիչ են ուրուանկարում մարմինները քան ձերը, յիշում են արդեօք այն, որ Տերտուլիանը ասել է այրի կանանց հագուստների մասին: Ծածկում են արդեօք նրանք քողով և պահում են իրենց մազերը: Եւ չէ՞ք յարմարում արդեօք դուք նրանց գործելակերպին: Պահանջում էք արդեօք, որ կանայք տկլոր

ման գան միայն նրա համար, որովհետև
դուք չէք հաւատում, որ Յովայի անէծքից
Նւան ծածկուեց թղենու տերևով: Որպիսի
գաղափարներ կարողէք քարոզել ընդդէմ
այն մարդկանց գաղափարների, որոնք հաւա-
տով են վերաբերում դէպի հայրենիքը, որի
պաշտպանութիւնն են ձեզնից խնդրում,
կարծես թէ ընդունելով որ նրանց հայրե-
նիքը երկնքումը չէ. դարձեալ պէտքէ ա-
սեմ և զինուորական պարտադիր ծառա-
յութեան համար, որը նրանք ընդունում են,
բացի եկեղեցական կարգապահութեան վե-
րաբերեալ մի կէտից, որը և նրանք իրօք
չեն կատարում. ասում եմ և այն պատե-
րազմի մասին, ուր նրանք ձեզ հետ միա-
սին կերթան երբ դուք կցանկանաք, թէ-
պէտ իրանց Աստուած նրանց պատուիրել
է «Մի՛ սպանիր»: Միթէ դուք միջազգային
և ազատարար մարդիկ էք, որպէսզի նրան-
ցից բաժանուէք այս կենսական հարցերի
մէջ: Ի՞նչ էք դուք, որ ինչ ունենաք: Մին-

չև անգամ մենամարտութիւնը երկու կող-
մերդ էլ ընդունում էք, թէպէտ այդ սովո-
րոյթը դէմ է թէ՛ ձեր և թէ՛ նրանց համո-
զումներին և հաւատացեալներին իրենց քա-
հանաներն ու թագաւորները արգելել են,
իսկ մենամարտութեան մասին ունեցած ձեր
համոզումների դէմ նրանք ընդունում են Աս-
տուծոյ միջամտութիւնը, որ կարելի բան
չէ: Արդեօք միևնոյն համոզումներ չունէ՞ք
դուք աշխատանքի կազմակերպման, մաս-
նաւոր սեփականութեան, կապիտալի և ներ-
կայիս հասարակութեան տնտեսական կազ-
մակերպման մասին, որի անարդարացու-
թիւնները ընդունում էք միակերպ համ-
բերատարութեամբ, թէպէտ և նրանցից ին-
քներդ էլ փաստում էք: Միթէ դուք սօ-
ցիալիստներ կըդառնաք միայն նրա համար,
որ գործերը ուրիշ կերպարանք ստանան:
Բայց երբ դուք սօցիալիստներ կըդառնաք,
իհարկէ նրանք էլ նոյնը կըդառնան: Երբ հին
ռեժիմը ձեր օգտին է, դուք համաձայնում էք

անհաւասարութիւնների հետ, իսկ ձեր հա-
կառակորդները ըստ արտաքինին և ապաշ-
կարայկերպով մեծ յեղափոխութեան շաւղով
են ընթանում, մանաւանդ երբ հարցը վե-
րաբերում է կարողութեան ձեռք բերելուն,
որպիսին կարելի լինի ստանալ որևէ հին
կալուածատէրից, որը այդ ձեռք է բերել
ազգային կարողութիւնից: Նրանք զիջումներ
են անում և դուք էլ նոյնն էք անում, իսկ
դաւանանքը ձեզ մինչև անգամ միացնում է:

Նրանց հաւատն այնքան աննշան կեր-
պով է ցոյց տալիս նրանց զգացումները,
որ նրանք ոչ պակաս ձեգնից կապուած են
այստեղի կեանքի հետ, մինչդեռ նրանք
պէտք է այդ արհամարհելին և իրենց ունե-
ցուածքին, որ նրանց ազատութեան դէմ
կանգնած է որպէս մի պատուար: Բարձի-
րով նրանք ձեզ նման լինելով, համարեա
նոյն բարոյականութեան տէր են, ինչ որ
դուք:

Դուք նրանց մեղադրում էք այն հար-

ցերի համար, որոնք հետաքրքիր են քաղա-
քագէտ ձեացող մարդկանց համար և զիպ-
շում այն հասարակութեան շահերին, որը
իրաւացի կերպով անտարբեր զիրք է բռնել
ձեր և նրանց մէջ: Ունենալով համանման
աւանդապահութիւն, հաւատալով միեւնոյն
նախապաշարումներին, ընկած լինելով մի-
ևնոյն խաւարի մէջ դուք միմեանց կուէք
տալիս ինչպէս խեցգետիններն անում են
այդ կողովի մէջ, և երբ նայում ես ձեր
գորտերի ու մկների պատերազմին, ակա-
մայից մեռնում է այն եռանդը, որ ձգտում
էր հասարակական միտքն ազատել եկեղե-
ցական գերիշխանութիւնից:

Վաճառուրւմ է «Էսպերանտօ» տպարանում
և բոլոր գրավաճառների մօտ:

ԳԻՆՆ Է 10 Կ.

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0315481

